

Jan Bonefaas: organist en componist in hart en nieren

In gesprek met Jan Bonefaas. Op een koude decemberdag ontmoet ik hem, rustig genietend van een sigaar, in de organistenkamer, een simpel afgetimmerde kamer op de orgelzolder achter het Bätz-Witte orgel in de Grote Kerk in Gorinchem. Een orgel dat na zijn oplevering in 1853 pas drie organisten heeft gekend. Een orgel dat Bonefaas al 40 jaar het 'zijne' mag noemen. In dit gesprek blikken we terug in de tijd. Een organist met een geheel eigen stijl, en een uniek componist.

Foto: Wim van der Ros 1995

“Inderdaad, je hoort niet tot links en je hoort niet tot rechts. Ik denk dat ook veel orgelliefhebbers er moeite mee hebben mij - want dat doen ze graag met organisten - in een 'hokje' te plaatsen. Ik heb zo mijn eigen ideeën. Van jongsaf aan ben ik van alles gaan proberen. Je kunt zeggen dat ik voor zo'n 95% autodidact ben.”
Jan Bonefaas blaast voorzichtig zijn sigarenrook omhoog. “Ik heb eigenlijk een beetje een filosofische inslag. We leven in een zeer turbulente tijd, kijk maar naar de kerk of de politiek. Ik denk na over 'de dingen erachter'. Ik zoek verbanden en probeer meer te vinden dan anderen ontdekken. Daarnaast heb ik een vrij goed geheugen en dat helpt me uitstekend.”

DE TIJD VAN JAN ZWART, MAAR OOK VAN ANDEREN

Geboren in 1926 in Rotterdam-Delfshaven was hij al jong 'weg van het orgel'. “We hadden thuis een harmonium. Ik

probeerde daar al op te spelen toen ik zo'n 3 of 4 jaar was. In die tijd was er niet veel orgel te beluisteren. Ja, Jan Zwart, daar begon het mee. Op de maandagmiddag luisterde je naar zijn radio-bespeeling. Er was ook wel eens een avondbespeeling, dat kan ik me nog goed herinneren. Maar Jan Zwart was niet de enige. Je hoorde hem wel zeer regelmatig op de radio. Maar denk ook eens aan bij voorbeeld Valentijn Schoonderbeek, organist te Naarden en dirigent van het Bach-koor. Die hoorde ik - ik was een jaar of 8, misschien 9 - de *Final* van Franck spelen. Geweldig. Er waren er dus meer dan Jan Zwart alleen. En ook de meningen daarover waren verdeeld. In 1937 was ik met m'n vader een stukje muziek aan het uitzoeken bij Johan de Heer in Rotterdam. Dat was kort na het overlijden van Jan Zwart. Ik hoor het de verkoper nog zeggen: 'Velen zullen erover getreurd hebben, anderen ook weer niet'. Dat zette me tot nadenken. Jan Zwart was wel de eerste 'reizende

WIM VAN DER ROS

ambassadeur' van het orgel. Hij trok door het land. Je moet beseffen dat er toen nauwelijks vervoer was. Dat betekende dat ook orgelliefhebbers nooit elders kwamen. Ook organisten zaten 'vast' aan hun orgel. Denk maar aan Frans Hasselaar, Pameijer, Han Hoogewoud en Pomper. Die speelden nooit op andere instrumenten, tenzij het een ingebruikname betrof. Tegenwoordig ligt dat natuurlijk anders.

Zo speelde Jan Zwart met de verkiezingen altijd in Rotterdam in de Nieuwe Westerkerk op het Bakker & Timmenga-orgel. Tijdens het concert, dat hiervoor telkens werd onderbroken, werden de uitslagen bekendgemaakt. Jan Zwart heeft ook hier in Gorinchem eenmaal gespeeld op verzoek van de Oranje-vereniging. Ik zocht toen op de radio ook wel naar andere zenders. Bij gunstig weer kon je wel eens een Engelse zender ontvangen. Met wat gepiep en gekraak hoorde ik toen eens G.D. Cunningham, organist in Birmingham. De NCRV ging dat later ook wel draaien. Van hem bestond een plaat, waarop hij - toen al! - *Tu es Petra* van Mulet speelde. Daar was ik toen 'begeisterd' van. Maar wat denk je van Van der Horst? Op een oude 78-toeren plaat speelde hij destijds de *Tocatta in F* van Bach. Indrukwekkend! Ik heb nooit geweten op welk orgel hij dat speelde. Het had in elk geval een Engelse klank.¹ Er gebeurde ook op orgelgebied toch wel heel wat in die tijd."

ORGELS, ORGANISTEN EN REGER....

"Rotterdam had natuurlijk prachtige orgels. Neem nou het orgel van de Laurenskerk waar Besselaar zat. Ik kan me van dat orgel herinneren dat de tongwerken rammelden, met name die van de Bazuin 16'. Ik denk dat dat de gevolgen waren van het werk van Witte. Dezelfde problemen hebben we hier gehad. Vlak voor de oorlog zou De Koff - met zijn meesterknecht Jo de Ket - het orgel van de Laurens gaan restaureren. Het is er niet meer van gekomen.

¹ Deze plaat werd opgenomen in de Westminster Central Hall in Londen.

Mooie herinneringen heb ik ook aan het Walcker-orgel in de Nieuwe Zuider. Daar gingen we 's zondags altijd heen. Piet van den Kerkhoff speelde er. Hij had les gehad van Besselaar. Dat was zo'n prachtig orgel, het staat nu in Doesburg. Deze zomer had ik één van de mooiste dagen van m'n leven', toen twee van mijn leerlingen me een dag aanboden waarop ik dat schitterende orgel weer heb mogen bespelen. Dan komt er veel

Collectie Jan Bonefaas.

In het voorjaar van 1994 aan de speeltafel van het Sauer-orgel in de Dom van Berlijn.

van vroeger in je herinnering naar boven.

Trouwens, vorig voorjaar (1994) speelde ik op het Sauer-orgel in de Berliner Dom. Dan merk je dat er grote raakpunten liggen tussen Walcker en Sauer. Dan praten we over orgels die ooit door bepaalde orgelkenners in de hoek werden gezet van 'het begin van de vervalperiode'. En daar heb ik ontzettend veel moeite mee. Je moet orgels beoordelen naar de periode waarin ze zijn gebouwd. Naar de muziek die toen gecomponeerd werd. Denk maar eens aan Reger.

Weet je overigens dat Feike Asma mij zei, toen ik in de eerste oorlogsjaren les van hem had, dat ik geen Reger mocht spelen? Dat vond hij 'geen muziek'! Misschien hoorde dat in die tijd, want later heeft hij Reger uitgebreid op zijn programma gezet. Trouwens, in de oorlog schreef Van Ravenswaay, redacteur van de N.C.R.V.-gids - met wie Jan Zwart weleens in de clinch lag - dat in 1916 de slag in het Skagerak had plaatsgevonden. Maar niemand nam er notie van dat in dat jaar óók Reger overleden was, omdat Reger voor velen 'onbekend en onbemind' was. Ik moet

toegeven dat Jan Zwart al wèl met Reger bezig was.

Over de orgels uit de vorige eeuw gesproken: Erné wilde ooit zijn Witte-orgel in de Utrechtse Nicolaïkerk met een derde klavier uitbreiden. Dat kon toen niet. Later moest dit orgel plaats maken voor een nieuw Marcussen-orgel: een voorbeeld van de neo-barok. Dat was toen in Erné's ogen zaligmakend. En ik vraag me in alle oprechtheid af: was dat nu echt zo, was het kunst, of was het business?"

JEUGDJAREN

"Het orgel was het helemaal voor mij. Met al die mooie instrumenten om je heen wilde je zelf ook leren spelen. Eerst had ik les van mijn oom, later van m'n onderwijzer. Bij hem leerde ik 'noten spelen'. Ook het improviseren zat er toen al in. Je ging van alles proberen. In die periode groeiden de kwartjes je niet op de rug, dus ook het lessen moest heel bescheiden. Dominee Masselink en het hoofd van de ULO, de heer Gaasterland, raadden me in 1942 aan om eens naar meneer Breys te gaan. Die had zijn opleiding gehad aan de *Hochschule für Musik* in Keulen, en was als organist verbonden aan de R.K. Kerk in Gorinchem. Van hem kreeg ik piano en een beetje orgelles. 'Je toucher deugt niet' was zijn eerste en ook begrijpelijke commentaar. Daar is toen voor het eerst aan gewerkt. Ik speelde in die tijd al regelmatig in de Gereformeerde kerk van Sleeuwijk. Op 24 augustus 1942 kreeg ik daar mijn aanstelling. Volgens mij was het een Proper-orgel, dat in 1941 gerestaureerd was door De Koff. Feitelijk een één-klaviers instrument, prachtig geïntoneerd, met een pneumatische uitbreiding van 4 registers. Het had op een kantsleep een Echo-trompet. En wanneer ik de bak van de lessenaar weghaalde kon ik met één hand 'op de tractuur spelen' en zodoende een uitkomende stem realiseren. Later is het pijpwerk van dit orgel gebruikt in het nieuwe orgel van Pels & Van Leeuwen in de Ontmoetingskerk aldaar. De echte studieperiode heb ik daarna

Collectie Jan Bonefaas

In 1942 werd Jan Bonefaas benoemd tot organist van de Gereformeerde Kerk in Sleenwijk.

bij Feike Asma beleefd. Mijn ouders hadden er geen enkel probleem mee als ik ging lessen, maar dan moest ik het wel zelf betalen. Dat betekende dat ik sindsdien leerlingen aannam om zo mijn lessen en reisgeld te kunnen bekostigen. Met dat zelfverdiende geld heb ik ook mijn eerste (gereviseerde) piano gekocht bij Houtman in Schiedam. Dan moest ik lesgeven in Dussen: 1 uur fietsen heen, 1 uur lesgeven en weer 1 uur fietsen terug. Dan had je drie kwartjes verdiend. Maar je was ook drie uur kwijt waarin je zelf niet kon studeren. Dat betekende er bikkelh hard tegenaan gaan. Maar dat vond ik, en vind ik nog steeds, een hele goede en gezonde zaak."

Collectie Jan Bonefaas

Het Proper-orgel in de Gereformeerde Kerk van Sleenwijk in de veertiger jaren.

ASMA WAS GEEN ZWART

"Het was in 1943. Asma gaf in Den Haag op 13 juli een Jan Zwart-herdenking. Hij kwam net uit Leiden en ging naar de Lutherse Kerk. Ik werd ontzettend getroffen door dat schitterende orgel, maar ook door dat bijzondere spel. Hoe hij *Psalm 33* speelde, zo virtuoos! En waarom vond ik dat nu virtuoos? Omdat het een grote tegenstelling met Jan Zwart was. Daar wilde ik meer van horen. Veertien dagen later gaf hij een Bach-herdenking. Toen was ik eigenlijk meer gefascineerd door het orgel dan door het spel. Ik kan me echter nog wel voor de geest halen hoe hij toen de *Dorische Toccata* speelde: ongeveer net zo als Schweitzer dat deed. Hij speelde Bach zeer ingetogen. Zo speelde Jan Zwart het ook. Aan 'de knoppen' stonden toen Chris Boss en de heer Van der Laan. De laatste zei na dat Bach-concert tegen Asma: 'Zo moet je Bach spelen'. Maar Asma antwoordde hierop: 'Maar dan ben ik over 14 dagen al mijn publiek kwijt'. Ik moet je zeggen dat Zwart en Asma in interpretatie twee totaal verschillende werelden vertegenwoordigden. Asma was geen Zwart: dat is een kapitale fout die in de orgelwereld geslopen is! Overigens begon Feike Asma in die tijd met z'n series in de Lutherse. Dat was z'n beste tijd. Hij speelde zo'n 52 concerten per jaar, en alle met ver-

schillend repertoire. Hij studeerde zeer intensief. Naast Bach stonden Ritter, Merkel en anderen op het programma. Pas later, kort na de oorlog, begon Asma aan zijn concerten door het land. Denk maar aan Zwolle, Bolsward, Aalten, Rotterdam (de Wilhelminakerk), Amsterdam (de Oude Kerk) en Alkmaar (tot aan de restauratie). Daarnaast een enkele keer in o.a. Naaldwijk en Woerden. Hij ging toen een beetje over op het 'ijzeren programma', met zijn steevast repertoire.

LES VAN FEIKE ASMA

Vanaf 1943 ben ik bij Feike gaan studeren. Van hem heb ik het vak geleerd. Studeren op Bach, Mendelssohn, Franck, Guilmant en Widor. Reger hoorde er toen dus nog niet bij. En wanneer ik vroeg of ik *Wilt heden nu treden* van Jan Zwart mocht instuderen, antwoordde hij: "Dat doe je zelf maar. Als je Bach kunt spelen kun je Zwart ook spelen.' De lessen bij Asma waren zeer intensief. Het was om elf uur beginnen tot één uur. Dan een hapje eten, en dan weer van twee tot vijf. En 's avonds mocht ik dan bij hem 'aan de knoppen' staan. Ik heb nooit les gehad in improvisatie, ook niet van hem. Soms zei Feike over mijn studieresultaten: 'Je hebt er weinig aan gedaan.' Ik durfde dan niet te zeggen dat ik veel geschreven had. Hoe zou hij dat accepteren? Totdat hij me in een pauze hoorde improviseren. "Wat zat je te spelen? Doe dat nog eens, dan ga ik beneden luisteren." Vanaf dat moment werden de lessen bij hem afgesloten met een eigen improvisatie of eigen compositie. Maar daarbij kreeg ik dan geen verdere aanwijzingen.

Na 1951 kreeg Feike het te druk met concerten. Met lessen moest hij toen stoppen. Met een onderbreking van de hongerwinter en de restauratie in 1948 heb ik acht jaar les van hem gehad.

Veel leerlingen heeft Asma niet gehad. Na mij kwam Wim van der Panne en ook een korte tijd Piet Zwart.

Een aardige herinnering aan Feike

heb ik nog uit 1955. Op een zaterdagmiddag zat ik hier boven bij het orgel. Feike Asma aan de telefoon. Ik naar beneden. 'Je moet vanavond in de Oude Kerk in Amsterdam spelen. Ik heb iets verkeerd gezegd tegen Piet van Egmond. Ik heb hem uitgemaakt voor bioscoop-organist. Daar heb ik toch niet teveel mee gezegd? Nou moet jij daar dus vanavond spelen.' 'Maar ik ken dat orgel helemaal niet.' 'Ik reken erop', en hij legde de telefoon neer. Ik deed de muziek van wat ik donderdags hier in Gorinchem had gespeeld in mijn tas en nam de eerste de beste trein naar Amsterdam. Zit ik nog even de *C-dur* uit de 2e Petersband te studeren, komt de blinde beiaardier langs het orgel naar beneden: 'Dag meneer Asma'. Stier en Smits registreerden me, en zeiden 'Asma is er niet'. In die tijd - ik was toen 29 - speelde ik dus wel haast precies zoals Feike toen speelde."

IMPROVISEREN EN COMPONEREN

"Binnen de Stichting Orgelcentrum, opgericht in 1957, was er een sectie lessen. Die viel weer in twee delen uiteen: interpretatie en improvisatie. Interpretatie deed Asma, voornamelijk in de Wilhelminakerk in Rotterdam, maar ook wel hier. Improvisatie deed ik. Eerst in de Pieterskerk in Utrecht (op het Witte-orgel) en in de Schildkerk in Rijssen, maar ook hier in Gorinchem. In die interpretatielessen bij Asma draaiden toen o.a. Herman van Vliet, Frans van Tilburg en Jaap Niewenhuyse mee. Bij het 5-jarig bestaan van de Stichting hadden we een bijzondere dag. 's Middags speelde Herman van Vliet de *Sonata da chiesa* van Marius Monnikendam. 's Avonds werd het slotconcert gegeven door Simon C. Jansen. Hij gaf mij een thema om op te improviseren. Monnikendam bekeek het thema en waarschuwde me voor de lastige sequenzen. Asma was dood-zenuwachtig voordat ik begon. Maar toen ik geïmproviseerd had, omhelsde hij me hartelijk en zei: 'Zo speelde Marcel Dupré ook zijn improvisaties'. Ik heb het later nog eens beluisterd via de N.C.R.V.-radio. Dat was een dag om nooit te vergeten.

In 1965 heb ik een, zoals ze het nu zouden noemen, *masterclass* gevolgd bij de Engelse koordinator David Willcocks. Daarmee noem ik me overigens nog geen 'leerling' van hem. Van mijn orgelcomposities heb ik vele banden thuis. Er is het nodige uitgekomen bij Willemsen: één van mijn vier *Orgelsuites* en wat koraalwerk. Ik schrijf niet zo gemakkelijk, en organisten die dit kunnen spelen, nemen dan Widor of Vierne en geen Bonefaas. Ik denk dat daar nog geen markt voor is. Mijn eerste *Suite* schreef ik in 1948. Het manuscript

Collectie Jan Bonefaas

Aan zijn Pels & Van Leeuwen-huisorgel, dat nu in Apeldoorn staat.

ben ik helaas kwijt. Toen vond ik dat prachtig. Maar je ontwikkelt jezelf in de loop der jaren, en ik zou het nu dus anders componeren. Soms denk ik weleens: Hoe heb ik dat kunnen doen? Nu zou ik het inderdaad anders neerschrijven. Maar ik heb er nooit spijt van gehad. Dat hoort bij die tijd. Dat herken je natuurlijk ook bij andere componisten. In mijn improviseren en componeren houd ik van een Franse stijl. Plaats mij maar een beetje tussen Vierne en Reger. Enkele jaren terug zei een Amerikaan, die mij in Seattle hoorde: 'You are a French cathedral-organist'. Ik heb zojuist mijn vierde *Orgel-symfonie* voltooid. Dat is een werk van 25 minuten. Ik heb er zo'n zes weken aan gewerkt. Moet je straks maar het slot van beluisteren. Dan

kun je horen in welke stijl ik me thuis voel."

GORINCHEM

"Op 1 januari 1955 kwam de Grote Kerk in Gorinchem vrij. Er hadden zich 17 kandidaten aangeld, voor die tijd erg veel. Na een selectie bleven er drie over, die aan een vergelijkend examen zouden moeten deelnemen. Toen de andere twee kandidaten zich terugtrokken ben ik benoemd. Er waren sinds 1853 pas twee organisten aan dit orgel verbonden geweest: Sipke Appel, een blinde organist, en later zijn zoon Frans Appel. Samen waren zij goed voor 102 jaar organist-schap Grote Kerk. Aldert van Hoornaar, één van mijn leerlingen en van huis uit archivaris, heeft dat keurig uitgezocht.

In 1960/61 is het orgel gerestaureerd. Het was in onderhoud bij Sanders, zoals veel grote orgels. De meeste orgels waren toen in uitstekende staat. Hier waren de laden lek, en 't orgel was net een bord pap: erg dik. De klavieren stonden erg strak en het speelde wel zwaar, maar dat was op zich geen probleem. Oussoren adviseerde in die tijd bij de meeste orgel-restauraties namens Monumentenzorg. Een zeer deskundig en zeer prettig mens. De lade-restauratie heeft Sanders niet meer mogen beleven. Het werk is afgemaakt door Bas Blank. Dat mocht alleen van Oussoren als ik dagelijks zijn werk in de gaten zou houden. Het werd een magnifieke restauratie. Die kostte destijds maar f 20.000,-! Alleen het onderhoud daarna heeft veel te wensen overgelaten. Dat lag niet aan de kerkvoorgedij maar aan de orgelmaker. Je kreeg beroerde situaties. Tot in 1971 de Stichting Orgel Grote Kerk werd opgericht. Oussoren was inmiddels overleden. Vente en Van der Harst zijn toen begonnen met de voorbereiding van een grote restauratie en een uitbreiding van het pedaal. Tenslotte kwam Wiersma erbij. Eigenlijk is de restauratie toen hals over kop begonnen. Het rugwerk was ineens 13 cm verzakt doordat vermoedelijk een grafkelder onder een pilaar was ingezakt. Het rugwerk

Foto-archief 'de Orgelvriend'

Het Witte-orgel in de Grote Kerk te Gorinchem.

werd direct leeggehaald en heeft hier achter op de zolder gestaan. Daardoor is de hele restauratie wel bespoedigd. Later is het Bovenwerk beetgepakt en is de tractuur weer in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Ik had nog wel wat op mijn verlanglijstje. Ik wilde een zwelkast (zit in de Dom in Utrecht ook, geen enkel probleem), en een uitbreiding op het pedaal met o.a. een 10 2/3', een Gedekt 8', Roerquint 5 1/3' en een Trompet 4'. Mijn wensen bleken niet zo onschuldig te zijn. Als een zwelkast geplaatst zou worden zou de Scherp eraf moeten. Van der Harst zou dan wel een Carillon accepteren. En ook de Sesquialters passen niet echt. Die dateren uit de zestiger-jaren en zijn veel te eng. Toen moest alles prikken."

KOORWERKEN

"Ik speur graag naar werken die verloren worden gewaand. Zo kwam ik er achter dat Guilmant (ik miste zijn eerste opus-nummers) in 1855 zijn eerste mis had gecomponeerd. Van Saint Saens, Widor en Dupré was bekend dat zij in hun jonge jaren kerkmuziek geschreven hadden. Van

Guilmant was dat niet bekend. In de Nationale Bibliotheek in Parijs ben ik in oktober 1994 - samen met mijn vrouw - gaan zoeken met de gedachte 'je vindt toch niks'. Zit daar iemand te studeren met wie we in gesprek raken. 'Ik zoek iets van Guilmant'. 'Daar ga ik op promoveren'. Hij wist dit jeugdwerk voor koor boven water te halen. Via hem kreeg ik tenslotte meer dan 200 pagina's manuscript in kopie van o.a. zijn eerste mis. Een werk dat Guilmant op zijn 18de jaar schreef en dat in Frankrijk nog nooit is uitgevoerd! Dan ga je zo'n werk bekijken: gigantisch mooi zoals dat in elkaar zit. We hebben het onlangs uitgevoerd met het Maartenskoor. Dat is een koor, samengesteld uit 'mijn' drie koren en het koor van mijn vrouw. Ik schrijf vaak voor koren. Dat is niet zo simpel, je bent gebonden aan klankkleuren en aan de omvang van de stemmen. Een koor vraagt een andere techniek."

Foto: Wim van der Ros 1995

... organist en componist in hart en nieren...

BACH GEEFT ENERGIE

"Ik studeer hier dagelijks. Vorig jaar zijn we kleiner gaan wonen en is mijn drie-klaviers huisorgel geplaatst in de Theologische Hogeschool in Apeldoorn. Soms heb je weleens moeite om weer intensief met die Fransen bezig te zijn. Dan pak je Bach, en dat geeft je direct weer nieuwe energie. Dan kan je er ook weer tegenaan met ander werk."

Over Bach wil Bonefaas desgevraagd nog wel iets over tempi kwijt.

"Schweitzer is het voor mij. Je moet Bach niet te snel neerzetten. Koopman is het voor mij niet.

Overigens, die is aan het 'terugschakelen'. Maar moet je eens luisteren naar de uitvoering van Käte van Tricht uit Bremen. Een leerling van Straube. Hoor je dan de *Passacaglia*, dan is dat Straube ten voeten uit. Niet dat ik volledig achter Straube sta, maar in de romantische tijd was dat buitengewoon knap."

Foto: Wim van der Ros 1995

... ruim 40 jaar aan deze klavieren...

"Over het doel in mijn leven kan ik vrij kort zijn. Er wordt hier zondags heel wat afgespeeld. Dat is mijn opdracht. Het langste dat ik zou willen doen is diensten spelen. Ik voel me hier een beetje 'organist voor het leven'. Maar ik heb wel tegen mijn vrouw gezegd: 'Zo gauw je hoort dat het minder gaat, waarschuw me dan. Dan moet ik stoppen.' Maar ik speel nog ontzettend graag." Terwijl Bonefaas het laatste deel, *Carillon-Final* uit zijn juist voltooide *Vierde Symfonie* speelt, mag ik de bladzijden van zijn manuscript omslaan. Ik hoor en zie een organist en componist in hart en nieren. Een 'French cathedral-organist' die geniet op zijn Gorkumse orgelbank.

